

บทที่ 6

องค์ความรู้ควายไทย

ในบทนี้ทางคณะผู้วิจัยจะขอใช้คำว่า “ควาย” แทนคำว่า “กระบือ”

6.1 องค์ความรู้ควายไทยในสายตาปราชญ์ชาวบ้าน

ผลจากการจัดเสวนากลุ่มร่วมกับปราชญ์ชาวบ้านด้านควายไทย ซึ่งคณะวิจัยได้เชิญเข้าร่วม ประเมินเพื่อให้คะแนนลักษณะภายนอกควายที่นำเข้าถ่ายภาพสามมิติตามโครงการวิจัยฯ ในพื้นที่ จังหวัดอุทัยธานี สุรินทร์ และนครพนม ซึ่งตามขั้นตอนงานวิจัยจะให้ปราชญ์ชาวบ้านและ นักวิชาการ ทำการประเมินลักษณะภายนอกของควายทุกตัว โดยกำหนดเกณฑ์การให้คะแนนไว้ 5 ระดับ และในวันสุดท้ายของการทำงานวิจัยในแต่ละพื้นที่ก็จะจัดเสวนากลุ่มย่อยร่วมกันระหว่าง เจ้าหน้าที่ ปราชญ์ชาวบ้านด้านควายและเกษตรกรผู้เลี้ยงควายที่สนใจ เพื่อเป็นเวทีในการ แลกเปลี่ยนทัศนะและภูมิปัญญาเกี่ยวกับลักษณะของควายไทย ซึ่งจากการรวบรวมข้อมูลในเวที เสวนาทั้ง 3 แห่ง สามารถนำมาสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับควายไทยเป็น 2 ด้านหลัก คือ องค์ความรู้เกี่ยวกับลักษณะของควายงามโดยเฉพาะ และองค์ความรู้อื่นๆ เกี่ยวกับควายไทย ดังนี้

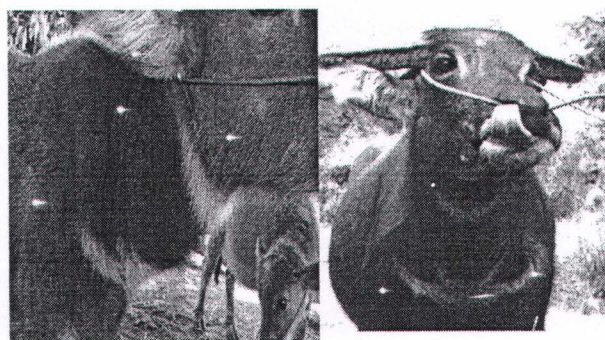
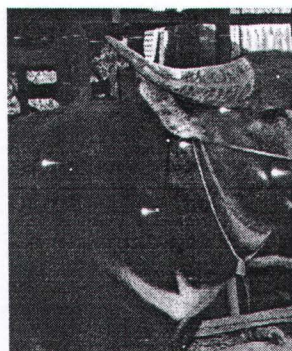
ก. องค์ความรู้เกี่ยวกับลักษณะควายงาม แบ่งเป็น 2 กลุ่มลักษณะคือ ลักษณะเฉพาะความ งามประจำพันธุ์ของควายไทย และลักษณะที่เป็นองค์ประกอบปลีกย่อยที่ดีของควายไทยด้านอื่นๆ ดังนี้

1. ลักษณะประจำพันธุ์ของควายไทย เกษตรกรส่วนใหญ่ระบุบุคลักษณะความ งามประจำพันธุ์ของควายไทยที่สอดคล้องกัน โดยมีลักษณะสำคัญซึ่งเป็นจุดสังเกต 5 แห่งด้วยกัน คือ ตรงได้คอต้องเป็นบั้งสีขาว ต้องมีจุดแต้มบนใบหน้า มีข้อเท้าขาว มีอ้นทะและปลายลิ้นที่ไม่หย่อน ยาน หันและขนมีสีเทา เทาดำหรือเทาแดง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

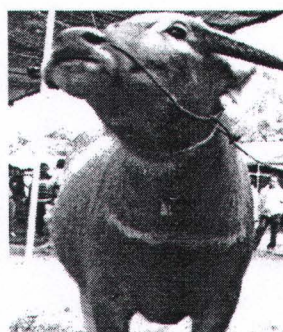
1.1 บั้งคอสีขาว บางแห่งเรียกอ้องคอ หรือบ้องคอ ลักษณะขนและหนังบริเวณ ได้คอเป็นสีขาวรูปตัววี (V) เหมือนแถบบังนาคีบ (Chevron) ซึ่งพาดขวางบริเวณได้คอ(รูปที่6.1) โดยมีความเชื่อว่า นอกจากเป็นลักษณะที่ส่งเสริมให้ควายดูงามแล้ว ยังถือเป็นลักษณะมงคล โดย

ปราชญ์ชาวบ้านระบุว่าถ้าเป็นควายไทยต้องปรากฏลักษณะนี้เด่นชัด จากตำแหน่งและจำนวนของ บั้งคอยังสามารถจำแนกระดับชั้นความงามได้เป็น 3 ระดับ คือ ควายสามอ้งหรือควายสามบั้ง มี ตำแหน่งของบั้งคออยู่ใต้คอหอย 1 บั้ง และต่ำลงไปบริเวณเหนืออก 2 บั้ง รวมเป็น 3 บั้ง ซึ่งถ้า ประกอบด้วยลักษณะอื่น เช่น หน้าตา ท่าทาง รูปร่างทั่วไปฯ ที่ได้ลักษณะครบถ้วนก็จะถือว่าเป็น ควายงามในระดับมาก รองลงมาคือ ควายสองอ้งหรือควายสองบั้ง ตำแหน่งของบั้งคออยู่ใต้คอ หอย 1 บั้ง และบริเวณเหนืออก 1 บั้ง ซึ่งถ้าประกอบด้วยลักษณะอื่นๆ ครบถ้วนก็จัดว่าเป็นควายงาม เช่นเดียวกัน ซึ่งลักษณะควายทั้งสองประเภทนี้ค่อนข้างหายาก ส่วนใหญ่จะอยู่ในมือเกษตรกรที่ นิยมเลี้ยงควายงามซึ่งมักมีราคาสูงกว่าควายที่เลี้ยงทั่วไป และสำหรับควายที่เลี้ยงโดยเกษตรกรราย ย่อยอื่นๆ ซึ่งเป็นควายส่วนใหญ่ของประเทศ จะมีลักษณะของบั้งคอไม่ชัดเจนและมักจะมีเพียง 1 บั้ง ที่พอมองเห็น จึงเรียก ควายหนึ่งอ้งหรือควายหนึ่งบั้ง ซึ่งไม่จัดเป็นควายงาม ปราชญ์ชาวบ้านมี ความเห็นว่าควายไทย จะต้องปรากฏลักษณะบั้งคอทุกตัว แต่บางตัวอาจมองเห็นไม่ชัดเจนถ้าไม่ สังเกตให้ดี ซึ่งทำให้ไม่มีจุดเด่น

ควายสามอ้ง
หรือควายสามบั้ง

ควายสองอ้ง
หรือควายสองบั้ง

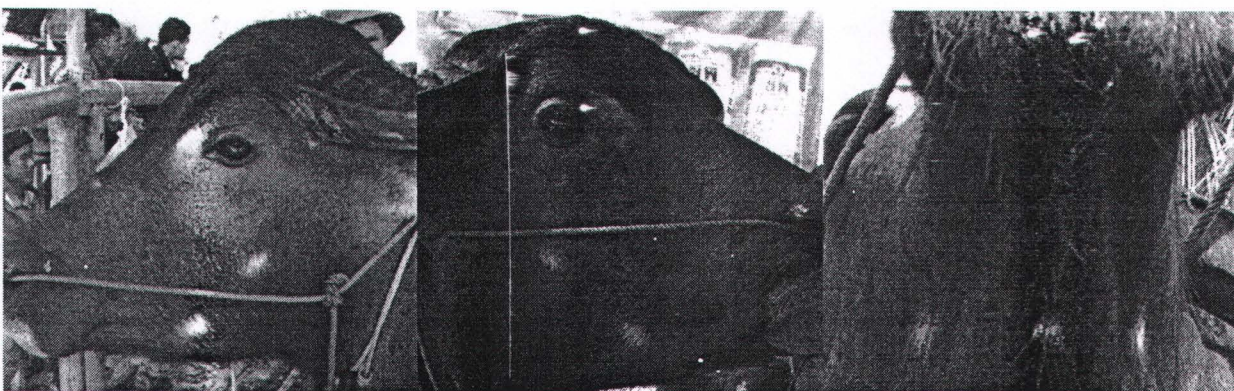

รูปที่ 6.1 ลักษณะบั้งคอแบบต่างๆ

1.2 จุดขนสีขาวยบริเวณใบหน้า ลักษณะเป็นจุดขนสีขาวยบนใบหน้าของควาย (รูปที่ 6.2) เป็นการส่งเสริมให้หน้าตาของควายไทยดูเด่น มีจุดดึงดูดสายตา โดยปกติจะพบจุดขนสีขาวยบนส่วนของใบหน้า รวม 7 จุด คือ

- 1) บริเวณเหนือหัวตา นิยมเรียกจุดนี้ว่ากะบี้จับตา หรือกะพี้จับตา จะต้องมียกขนสีขาวยเด่นชัด ขนาดและตำแหน่งเหมือนกันทั้งสองข้าง รวมเป็น 2 จุด
- 2) บริเวณแก้มด้านซ้ายและขวา รวม 2 จุด ซึ่งจะอยู่ในตำแหน่งประมาณ จุดตัดของเส้นตรงที่ลากจากตาของควายลงมาในแนวตั้งตัดกับสายสะพาย ซึ่งทั้งสองข้างจะต้องอยู่ในตำแหน่งที่ตรงกัน
- 3) บริเวณกรามล่างด้านซ้ายและขวา รวม 2 จุด และในแนวเดียวกันนี้มีจุดขนสีขาวยอีก 1 จุด อยู่ใต้คางในตำแหน่งที่ตรงกัน โดยมีลักษณะเหมือนเม็ดฝัขนาดใหญ่และมีขนยาวเหมือนเคราผู้ชาย ซึ่งเม็ดฝ้านี้จะพบในควายไทยทุกตัว รวมทั้งหมดเป็น 3 จุดด้วยกัน

ปราชญ์ชาวบ้าน ระบุว่าถ้าเป็นควายที่ถือว่างาม จะต้องมียกขานนี้ชัดเจนบนใบหน้า มีขนาดเท่ากันและอยู่ในตำแหน่งที่ตรงกัน จึงจะทำให้ใบหน้าดูเด่นสะดุดตา ส่วนควายที่งามรองลงมา และควายทั่วไป จะมีจุดขานเฉพาะบางตำแหน่ง ขนาดเล็ก และสีขาวยไม่ค่อยเด่นชัด ซึ่งควายที่มีจุดขานบนใบหน้านี้ คำพูดที่เป็นภาษาปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) จะเรียกลักษณะนี้ว่า “ตาแถม แก้มจ้ำ”

รูปที่ 6.2 ลักษณะจุดขานบนใบหน้า

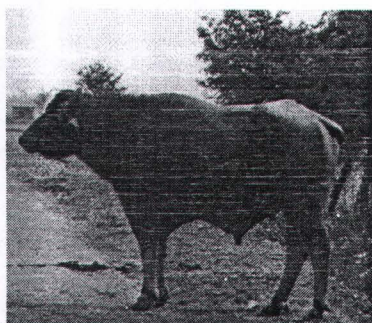
1.3 ข้อย้ำขาว ข้อย้ำหรือแข้งจะปรากฏเป็นขนสีขาวตั้งแต่ช่วงข้อต่อจากเล็บ ขึ้นมาถึงหัวเข่าทั้งขาหน้า และขาหลัง มองดูเหมือนการสวมถุงเท้าสีขาว (รูปที่ 3) โดยจะมีสีดำชัดเจนตรงตำแหน่งข้อกับ ขวายนมมักจะเห็นถุงเท้าสีขาวชัดเจน ทั้งขาหน้าและขาหลัง และมีขนสีดำตรงข้อต่อกับชัดเจน ส่วนควายควายทั่วๆ ไป มักพบสีขาวของข้อย้ำไม่ชัดเจน โดยเฉพาะควายลูกผสมที่มีสายเลือดของควายนมหรือควายมูร่าห์ สีขนบริเวณของข้อยำนี้อาจออกเป็นสีเทาอมดำ แตกต่างกับควายไทยอย่างชัดเจน (ปราชญ์: นครพนม)

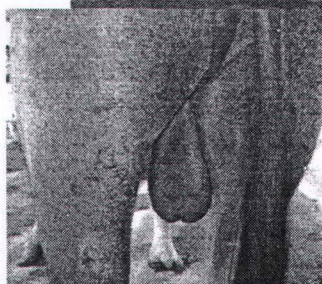
ถุงเท้าขาว

รูปที่ 6.3 ลักษณะข้อย้ำขาว

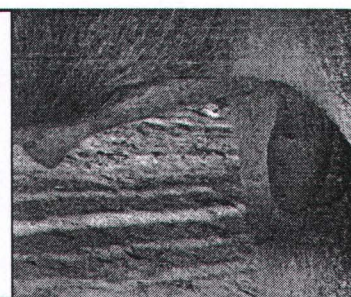
1.4 ขั้วอั้นทะและปลายลึงค์ของควายเพศผู้ ลักษณะประจำพันธุ์ของควายไทย จะมีขั้วอั้นทะสั้น เกือบติดท้อง ไม่คอดกึกมาก และปลายลึงค์จะหย่อนเล็กน้อย (รูปที่ 6.4) แตกต่างกับควายมูร่าห์หรือควายลูกผสม ทำให้สามารถจำแนกความแตกต่างควายไทยกับควายลูกผสมได้ ซึ่งถ้าเห็นขั้วอั้นทะหย่อนยาน และปลายลึงค์หย่อนยานมากเหมือนลึงค์ของโคพันธุ์บราห์มัน ประกอบกับมีขนขาว สีของขนและหนังสีดำสนิทแล้ว แสดงว่าเป็นควายลูกผสม ที่มีสายเลือดควายมูร่าห์หรือควายแม่น้ำผสมอยู่ไม่มากนัก

ควายมูร่าห์หรือควายลูกผสมมูร่าห์
ปลายลึงค์จะหย่อนยาน

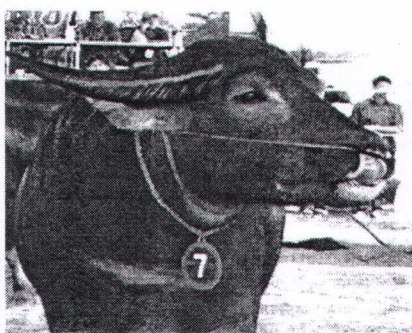

ควายไทย: ขั้วอันทะสั้น ไม่คอด
กั้วมาก อันทะใหญ่ สมบูรณ์
เสมอกันทั้งสองข้างและปลาย
ลึงค์ไม่หย่อน

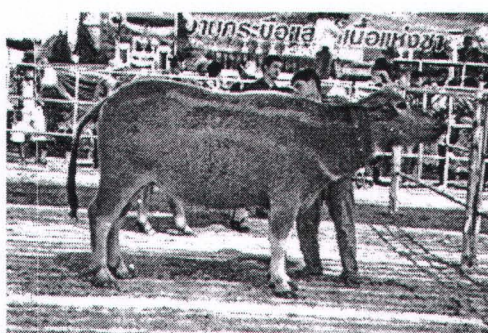

รูปที่ 6.4 ลักษณะอันทะและปลายลึงค์

1.5 สีหนังและขน ลักษณะสีของควายจะเป็นสีผสมของหนังและขน และเนื่องจากควายไทยโดยปกติขนไม่คดหนามาก เหมือนควายพันธุ์นมหรือควายมูร่าห์ สีที่เห็นจึงเป็นสีของหนังเป็นส่วนใหญ่ โดยสีของควายอาจแตกต่างกันได้ จากแหล่งน้ำที่เลี้ยง สีของดินที่ควายทำปลัก ความสมบูรณ์ร่างกาย รวมถึงช่วงอายุต่าง ๆ สีขนของควายไทย ตอนอายุยังน้อยส่วนใหญ่จะเป็นสีเทาขาว หรือเทาทอง และเมื่ออายุมากขึ้นส่วนใหญ่จะเปลี่ยนเป็นสีดำเข้มขึ้น สีเทาหรือสีเลาหรือเป็นสีเทาแดง(สีเปลือกเมล็ดมะขาม) สีของควายที่นิยมว่าเป็นควายงาม สำหรับแม่พันธุ์ จะมีสีเทาถึงเทาดำ ไม่ดำเข้มเท่าเพศผู้ ส่วนพ่อพันธุ์ จะมีสีเทาแดง หรือเทาดำ สีขนจะเป็นสีดำ หรือแดงเหมือนสีของเปลือกเมล็ดมะขาม และปราชญ์ให้ความเห็นว่าถ้าพบควายที่มีหนังและขนสีดำเข้ม และขนดกยาวกว่าควายทั่วไป แสดงว่าอาจมีสายเลือดควายมูร่าห์ผสมอยู่

ควายเพศผู้สีเปลือกเมล็ดมะขาม

ควายเพศเมียสีเทา

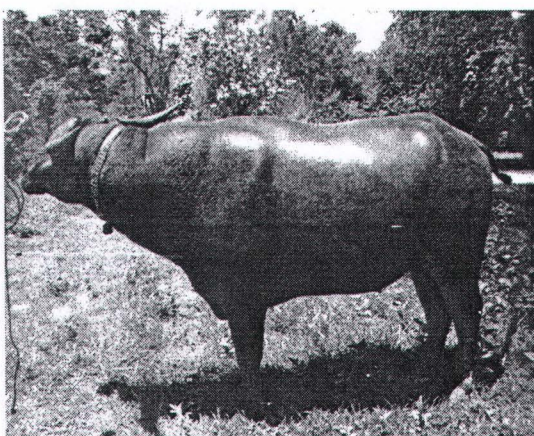
รูปที่ 6.5 สีหนังและขนควายงาม

2. ลักษณะที่เป็นองค์ประกอบปลั๊กย่อยที่ดีของควายไทยด้านอื่นๆ เป็นการดูในรายละเอียดลักษณะอวัยวะส่วนต่างๆ ของควาย โดยอันดับแรกจะเป็นการดูลักษณะทั่วไปซึ่งเป็นองค์ประกอบของร่างกายภายนอกที่สังเกตเห็นได้ชัดเจนในระยะไกล และลำดับต่อมาจะดูรายละเอียดของอวัยวะแต่ละส่วน โดยแบ่งเป็นส่วนไบหน้า ร่างกายส่วนหน้า ส่วนลำตัว ส่วนท้าย และอวัยวะสืบพันธุ์เพศผู้ เพศเมียตามลำดับ ดังนี้

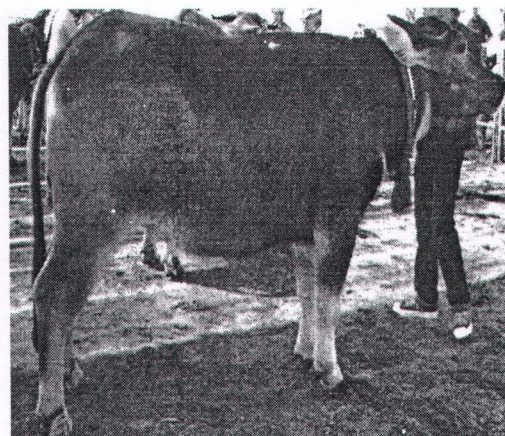
2.1 ลักษณะทั่วไปๆ เป็นการมององค์ประกอบโครงสร้างร่างกายภายนอกโดยรวม ซึ่งรวมถึงการสังเกตอุปนิสัยและอารมณ์ด้วยได้แก่

1) ลักษณะรูปร่างโดยรวม จะต้องมองดูสมส่วน เรียกว่าเต็มหน้า เต็มหลัง เมื่อมองด้านข้างจะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลำตัวมีความลึก มีความจุของท้องมาก สวาบแคบ

2) ขนาดและน้ำหนักตัว ควายเพศผู้ต้องมีความเหมาะสมที่จะนำไปใช้ทำเป็นพ่อพันธุ์ เพื่อให้ลูกที่ดี ลูกโตเร็ว ส่วนใหญ่เห็นว่าควายที่จะใช้ทำพ่อพันธุ์ได้ต้องมีน้ำหนักเมื่อโตเต็มที่ไม่น้อยกว่า 800 กิโลกรัม ส่วนแม่พันธุ์ น้ำหนักเมื่อโตเต็มที่ควรไม่น้อยกว่า 500 กิโลกรัม

รูปร่างที่ดี: ควายเพศผู้

รูปร่างที่ดี: ควายเพศเมีย

รูปที่ 6.6 รูปร่างที่ดี: ควายเพศผู้และเพศเมีย

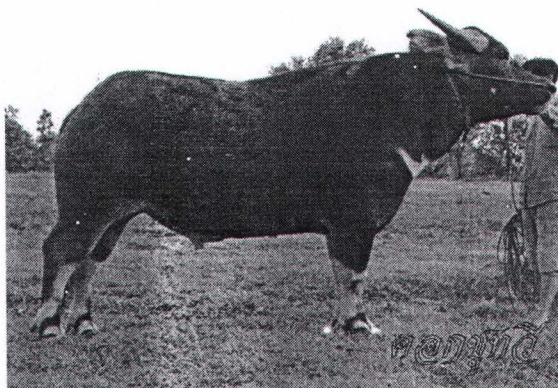
3) ลักษณะท่าทาง จำแนกเป็น

(1) ท่าทางการเดิน ควายงามจะเดินคล่องแคล่วเตลียว

ความนุ่มนวล ต้องเดินสง่า หน้ายก ออกลอย การเดินไม่ก้มหัว เวลาเดินข้อขาหลังไม่ขวิดกัน ขาหลังไม่กระตุกหรือ ไม่เป็นขาตก ช่วงก้าวเดินรอยเท้าหลังเลयरอยเท้าหน้าเล็กน้อย ไม่เดินรับรอยเท้าหน้า

(2) ท่าทางการยืน ท่าทางการยืนต้องสง่างาม หน้ายกหรือหัวเชิด

อกตั้งส่วนท้ายยกกว่าส่วนหน้าเล็กน้อย (ในควายที่อายุน้อยส่วนท้ายจะสูงกว่าส่วนหัวเสมอ) ยืนขาตรง ขาหน้าชิด ขาหลังไม่เก หรือไม่งอ

รูปที่ 6.7 ท่าทางการยืนที่ดี

4) นิสัยและอารมณ์ ควายงาม ต้องมีความมั่นคงทางอารมณ์ ไม่ตื่นตกใจง่าย ต้องมีความเชื่อง แต่ไม่ใช่ลักษณะเชื่องซึม ท่าทางฉลาดเป็นมิตรกับคนและควายตัวอื่นๆ และเชื่อฟังคำสั่งผู้ที่เป็นเจ้าของหรือคนเลี้ยง

5) ขน มีความยาวปานกลาง ไม่ยาวเกินไป ขนเส้นใหญ่พอดี ไม่มากเกินไป ส่วนสีของขนได้กล่าวมาแล้ว โดยถ้าเป็นควายที่ขนยาว เส้นอ่อน จะเป็นควายที่ไม่ทนแดด ร้อนง่าย ไม่อดทน เลี้ยงยาก และยังมีความเชื่อว่าควายขนสั้น ขนห่าง จะโตเร็ว เลี้ยงง่ายกว่า

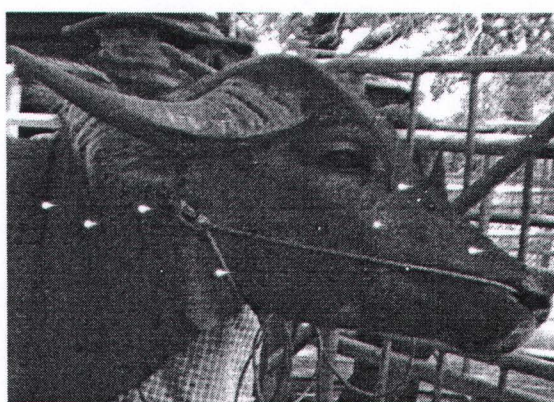
6) หนัง ควายงามต้องหนังหนา หนังเป็นมันไม่แห้ง ไม่ตึงมาก จะช่วยขยับไล่แมลงได้ ส่วนควายที่มีลักษณะหนังบาง หนังจะแห้งแตกเป็นขุยง่าย จึงไม่เป็นที่นิยม

2.2 ส่วนใบหน้า หัว และคอ ส่วนนี้ถือว่ามีความสำคัญเช่นเดียวกัน ถ้าโครงสร้างร่างกายมีความสมบูรณ์ดี แต่หน้าตา หัวและเขา ไม่เป็นไปตามลักษณะที่ปราชญ์ชาวบ้านเห็นว่างาม ก็จะไม่เป็นที่ยอมรับว่าเป็นควายงาม โดยมีรายละเอียด ดังนี้

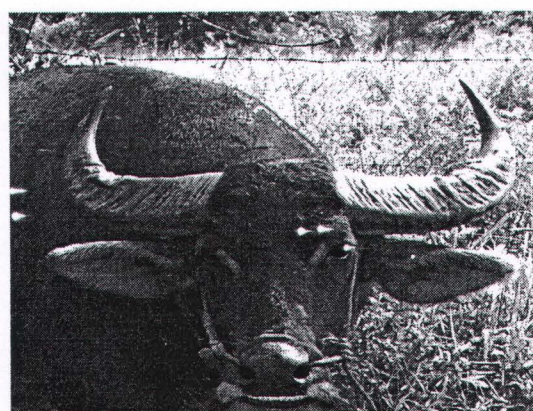
1) ลักษณะสัณฐานของใบหน้า ควายงามต้องหน้ายาวปานกลาง กลมกลืนกับกรามที่ดูแข็งแรง หนึ่งหน้าต้องบางเห็นเส้นเลือดชัด หน้าผากกว้างปานกลาง สันจมูกเต็มแต่ไม่โด่งมาก ซึ่งถ้าหน้าโหนก กะโหลกหัวโตหนาหรือนูนมาก ประกอบกับมีขนสีดำ เส้นใหญ่หนาและขนมาก มีความเชื่อว่ามีเลือดควายมูร่าห์ผสม

2) จมูก ปลายจมูกหนา สีดำสนิท มองตรงๆ เกือบเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส สันจมูกเต็ม ไม่แอ่น จมูกชุ่มชื้นอยู่เสมอ จมูกไม่บาน รูจมูกไม่ใหญ่มาก

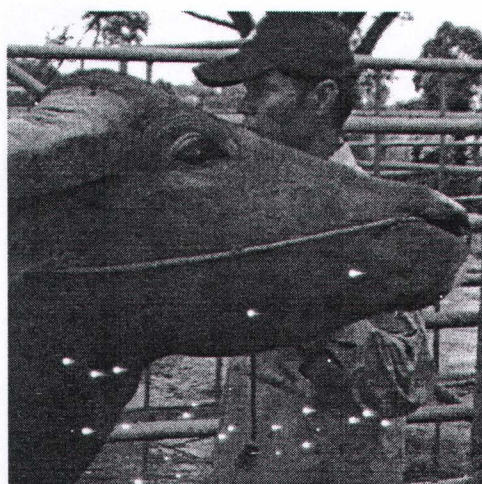
3) ปาก ปากใหญ่กว้าง ปากเสมอ ไม่เป็นปากนกแก้ว กรามล่างแข็งแรง ถ้าชนปากล่างเกลี้ยงเกลา แสดงว่ากินหญ้าเก่งหรือกินหญ้าดี

หน้าควายเทศเมีย

หน้าควายเทศผู้

หน้าควายเทศผู้ที่คล้ายเทศเมีย
เรียก ควายหน้าตัวเมีย(ถือว่าไม่งาม)

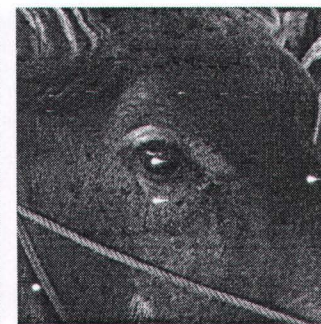
รูปที่ 6.8 หน้าควายแบบต่างๆ

4) ตา สัตฐานของตาเป็นรูปวงกลม หรือวงรี ดวงตาใหญ่ นูนเด่น แจ่มใส กลมโต นัยน์ตาสดใส แวดตาที่มีความเป็นมิตร ลูกตา เรียก"ตาจอมไข่" คือลักษณะเหมือนไข่ เป็ดต้มสุกแล้วตัดครึ่ง และเชื่อว่าควายที่ดวงตาสดใส จะเลี้ยงเชื่อง ฝึกหัดง่าย โดยลักษณะของตา มีความเห็นแตกต่างกันไปบ้างในแต่ละพื้นที่ แต่โดยรวมสัตฐานของตา ที่เรียกว่าตางามนั้น เพื่อให้เห็นภาพ ปราชญ์จึงเปรียบเทียบลักษณะตาควายกับตาของสัตว์ชนิดต่างๆ ดังนี้

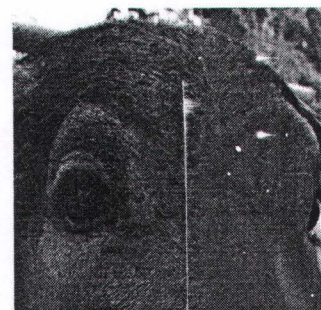
ก. ตาเหยี่ยว เป็นตาของควายงาม สัตฐานค่อนข้างเป็นรูปวงรี ดวงตานูนสดใส คิ้วกลมกลิ้ง หางตาทั้งสองข้างยาว(ตามรูป)

ข. ตานกเปิดน้ำ เป็นลักษณะตาของควายงาม เช่นเดียวกัน โดยสัตฐานค่อนข้างเป็นรูปวงกลม มากกว่าลักษณะตาเหยี่ยว ดวงตานูนสดใส คิ้วกลมกลิ้ง หางตาสองข้างจะสั้นกว่าลักษณะตาเหยี่ยว

ค. ตากิ้งก่า สัตฐานของดวงตาอาจเหมือนตาเหยี่ยวและตานกเปิดน้ำ แต่จะมีส่วนของคิ้วใหญ่ ลักษณะของคิ้วหนาและนูนสูงชัดเจน ถือว่าเป็นตาที่พอใช้ได้

ง.ตาหนู และตาปลาตุก เป็นสัณฐานของตาที่ดูไม่งามคือควายที่ดวงตาค่อนข้างเล็ก ความแตกต่างคือตาหนูจะมีเปลือกตาไม่เล็กเหมือนตาปลาตุก

รูปที่ 6.9 ตาควายแบบต่างๆ

ตาหนู

ตาปลาตุก

ส่วนใหญ่ปราชญ์ชาวบ้านเห็นว่า ลักษณะตาควายที่ถือว่างามน่าจะเป็นตาเหยี่ยว และตานกเป็ดน้ำ ตามด้วยตาทิ้งก่าตามลำดับ ส่วนตาที่ไม่นิยมเพราะเชื่อว่าจะเป็นควายที่นิสัยไม่เชื่อฟัง หักคอก คือตาหนู กับตาปลาตุก

5) หู ใบหูมีขนาดกะทัดรัด ดำเป็นมัน ขนาดเท่ากันทั้งสองข้าง เหง้าหูรัดหรือเหง้าหูกำ ใบหูเรียวเล็ก ไม่ใหญ่เกินไป แต่ไม่สั้นมาก ขนด้านในของหูมีสีขาวชัดเจน

6) เขา โคนเขาใหญ่ มองด้านข้างเป็นรูปสามเหลี่ยม เรียวขึ้นไปด้านปลายเขา เขาเกลี้ยงเกลา ผิวเขาเป็นมัน มีขนาดเท่ากันทั้ง 2 ข้าง เขาต้องรับกับใบหน้า ลักษณะวงเขาที่ถือว่าเป็นควายงาม จำแนกได้หลายแบบ ตามทัศนะของปราชญ์ ดังนี้

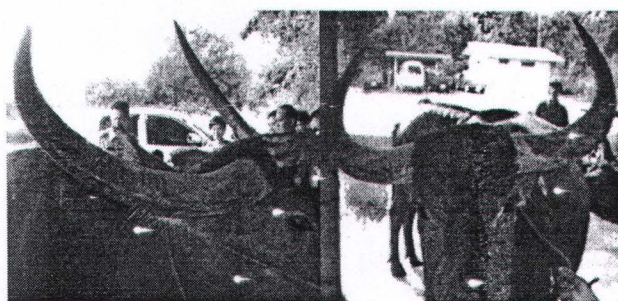
ก. เขาตกรันซ้อนหรือคั่นซ้อน ลักษณะเหมือนการนำซ้อนแคง 2 คั่น มาวางชิดกัน ส่วนปลายเขาจะเอนลู่ออกทางซ้ายและขวาแบบพองาม โดยถ้าเอนลู่ออกมากๆ ก็จะเรียกเขากาง ซึ่งถือว่าไม่งาม ส่วนใหญ่ควายหนุ่มที่เขาตกรันซ้อน เมื่ออายุมากขึ้น ถ้าส่วนปลายเขาโค้งเข้าหากันมากๆ ก็จะกลายเป็นเขารูปวงเดือน

ข. เขาคันชิ่ง หรือ คันชิ่ง (ตาชั่งจีนในสมัยโบราณ ซึ่งจะมีตะขอที่งอโค้งขึ้นมาสองข้างเท่าๆ กัน เพื่อใช้เกี่ยวสิ่งของที่ชั่งน้ำหนัก) ลักษณะส่วนโคนเขาจะกางออกด้านข้างและโค้งขึ้นในลักษณะที่ค่อนข้างตั้งตรง ปลายเขาจะไม่โค้งงอเข้าหากัน

ค. เขารูปวงเดือน หรือวงพระจันทร์ บางแห่งเรียกพระจันทร์เสี้ยว ลักษณะเขาจะโค้งเข้าหากัน ในลักษณะเป็นวงกลม ถ้าเขากว้างมาก ปราชญ์จังหวัดอุทัยธานี จะเรียกว่าเขาวงเดือนใหญ่

ง. เขาล้อมบาศร เหมือนแขนพระอุ้มบาตร โคนเขาจะคล้ายเขาคันชิ่ง หรือเขาวงเดือน แต่ช่วงกลางของเขาจะโค้งเอนไปด้านหลังตัวพองาม และส่วนปลายของเขาจะกลับโค้งเอนไปด้านหน้าเล็กน้อย ควายเขาล้อมบาศรจะไม่ค่อยมีมากนัก แต่จะหาได้ภายในโค เช่น พันธุ์บราห์มัน อินดูบราซิล เป็นต้น

เขาล้อมบาศรด้านข้างและด้านหน้า

เขาไม่งาม ควายที่มีเขาแบบอื่นๆ จะถือว่าไม่งาม เช่น เขาหินที่เขาจะใหญ่แต่สันไม่สมส่วน เขาที่เล็กและสั้น เรียกเขากิหรือเขากอม นอกจากนี้ควายที่เขาที่งามมาก รวมทั้งควายเขาทุหรือเขาทุย และเขาที่บิดที่เกไม่ได้รูปทรง ก็ถือว่าไม่งาม

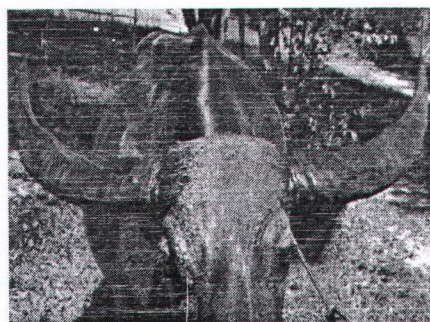
เขาหิน

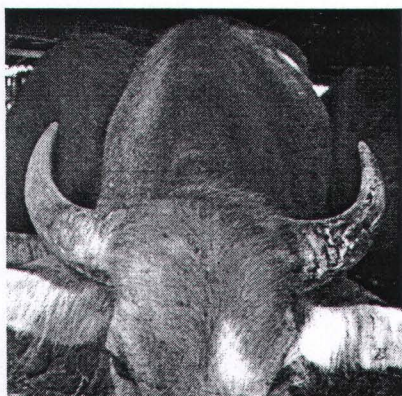
เขาทุย

เขาควยลูกผสมมูร่าห์

เขาเล หรือ เขากาง

เขากิ หรือเขากอม

เขางอบ

รูปที่ 6.10 เขาควยแบบต่างๆ

7) คอ ใหญ่หนาบีกันขึ้น สั้น แต่สมส่วนกับหัวและไหล่ คอด้านใต้ยาวกว่าด้านบน คอต้องอวบใหญ่หนา เรียกคอสองปล้องหรือสองชั้น ไม่นิยมควยคอเล็กบาง

8) ฟัน ถือว่าเป็นส่วนหน้า นิยมควยฟันสีขาว เรียงกันสวยงาม ฟันที่ห่าง และควยฟันหลอ ถือว่าเป็นลักษณะที่ไม่ดี ส่วนควยที่ฟันสีขาวเชื่อว่าจะเลี้ยงง่าย กินหญ้าเก่ง

2.3 ลักษณะส่วนหน้า

1) ไหล่ ไหล่ต้องเต็มหนา และสูงเล็กน้อย อีสานเรียกไหล่แตก (เต็มไปด้วยมัดกล้ามเนื้อ)

2) หน้าอก ต้องเต็มใหญ่ เรียกอกลูกมะพร้าว มองดูผิ่ผาย เหมือนอกเปิด ปราชญ์ภาคอีสานเรียกว่าอกลอย และ ช่วงลำตัวกับขาหน้า (ช่วงอก) และช่วงลำตัวกับขาหลัง (บั้นเอว) ต้องไม่คอดกั้ว (ไม่รัด)

3) ขาหน้า แข็งขาใหญ่ตรง ขาไม่เก หรือไม่ขาถ่าง กระดูกขาต้องใหญ่ จึงจะโตดีมองจากด้านข้าง และด้านหลัง ต้องตรง

4) เล็บหรือกีบ ต้องใหญ่กลมโต แข็งแรง กางออกได้สัดส่วน ปลายเล็บ แบนซิดไม่เกยกัน ลักษณะเล็บกลมมน ถ้าขนาดใหญ่เรียกเล็บกะลามะพร้าว ถ้าเล็กลงมาเรียกกีบม้า เล็บทั้งสองข้างมีขอบเสมอกัน ระยะไม่ห่างมาก เวลาขึ้นเล็บตั้ง (ขึ้น โคน) ควายดินเปิด คือชอกกีบพับ จะรับน้ำหนักได้น้อย และมักเจ็บกีบ

5) ตุ่มเท้าหรือนิ้วตึง อีสานเรียกเล็บน้อย ตรงงามไม่ คดงอ ชีเอนเข้าหา เล็บใหญ่เล็กน้อย

ลักษณะส่วนหน้า

รูปที่ 6.11 ส่วนหน้าควาย

ขาและกีบหน้าดี

กีบหน้าเบะไม่สวย

รูปที่ 6.12 ส่วนขาและกีบควาย

2.4 ส่วนลำตัว นับจากช่วงระหว่างขาหน้าถึงช่วงขาหลัง ดังนี้

1) ตะโหนด ต้องกว้าง หนาและสูงเล็กน้อย ควายตัวผู้ถ้าตะโหนดบาง จะคุกถ่ายตัวเมีย และส่วนใหญ่จะเป็นควายที่ตอนแล้ว

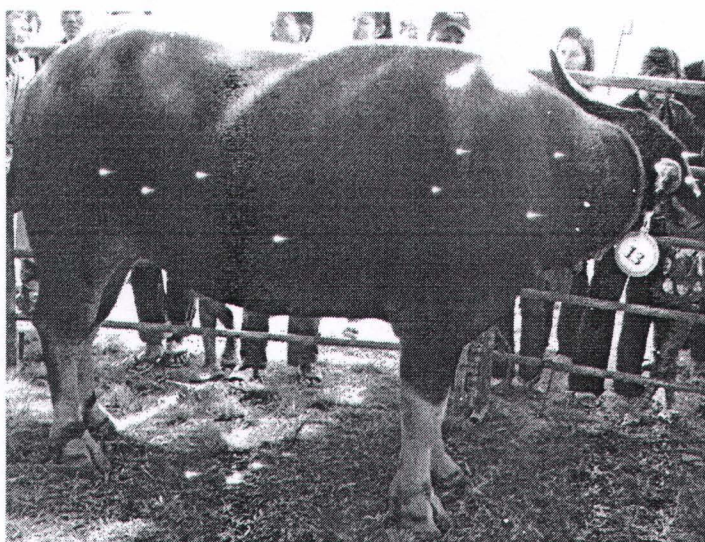
2) ลำตัว ต้องใหญ่ ยาวเสมอจากหน้าไปหลัง มีความหนาและลึก ถ้ามองจากด้านข้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เรียกเต็มหน้า เต็มหลัง ต้องเป็นควายที่ช่วงลำตัวยาว เนื้อ

เต็มเสมอตั้งแต่ช่วงหน้าถึงช่วงหลัง และซี่โครงต้องจับสูง ทำให้ลำตัวกว้างและลึก ถ้าควายที่ซี่โครงจับสูง ประกอบกับสวาทแคบ จะคู่อ้วนอยู่ตลอดเวลา

3) หลัง แนวสันหลังต้องขนานพื้น มีความกว้าง ยาว ตรง บางตัวสันหลังจะแตกเป็นร่อง เมื่อเทน้ำใส่สามารถขังน้ำได้ ซึ่งบางแห่งเรียกควายสันปลาบู่

4) ท้อง ดูกลมกลิ้ง ท้องต้องยาวเสมอถึงซอกขาหน้า (ถึงอกลูกมะพร้าว หรือเสื่อร้องไห้) และซอกขาหลัง ไม่เป็นควายอกคอดกิวหรือเอวคอดกิว เพศเมีย นิยมลักษณะท้องสำเภา คือ โค้งเหมือนท้องเรือสำเภา (กลางท้องจะดำนิดหน่อย และค่อยๆ สูงขึ้นไปหาซอกขาหน้า และขาหลัง) ควายงาม จะมีขนใต้ท้องสีขาว ควายที่เรียกว่าพุงปลากด (คือพุงป่อง) จะตัวสั้น ไม่งาม และให้นมน้อย

5) สวาท ควายงามสวาทต้องเล็ก ไม่กว้างและลึกมาก จะทำให้กินหญ้า กินอัมเร็ว เลี้ยงง่าย โตเร็ว แลคู่อ้วนสมบูรณ์ตลอด ส่วนควายสวาทใหญ่ กว้างและลึก จะอ้วนช้า แม้จะกินหญ้ามามากสวาทก็จะไม่เต็ม เหมือนกินอาหารไม่อิ่ม

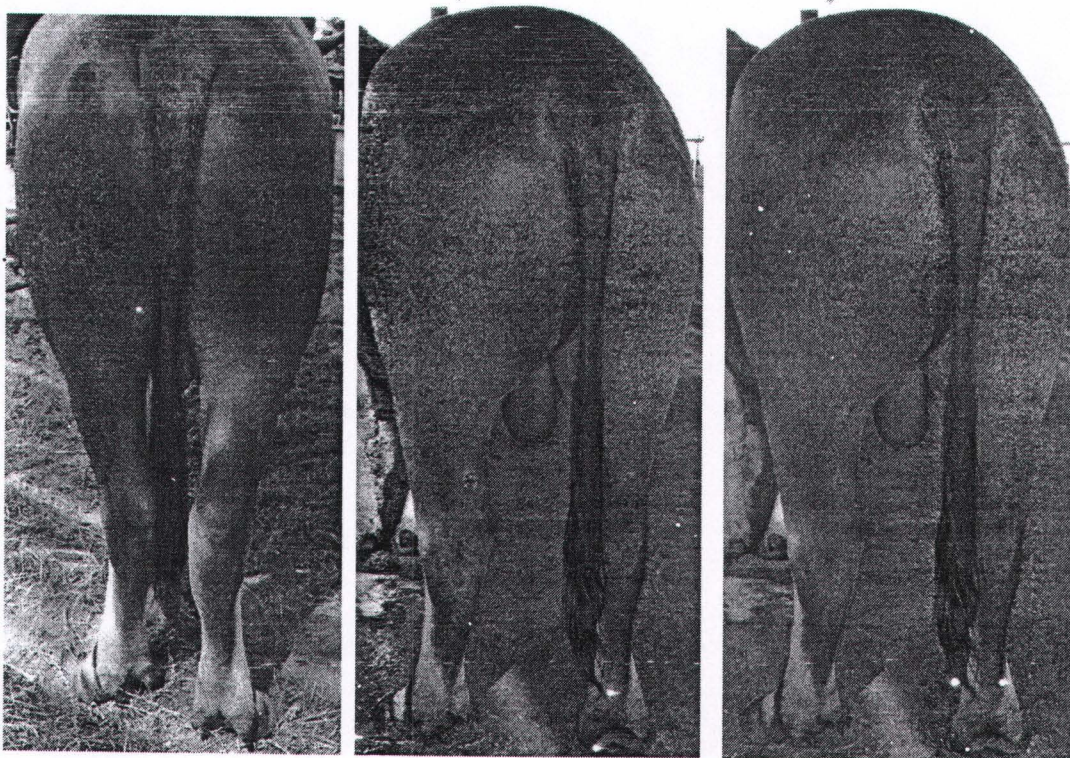

รูปที่ 6.13 ส่วนของลำตัวที่ดี

2.5 ส่วนท้าย

1) สะโพก ควายงามสะโพกต้องกว้างและลึก โค้งมนสมส่วน เนื้อแน่น เต็ม ไม่แฟบ ไม่เรียวแหลม บางแห่งเรียกควายท้ายบาน (ปราชญ์ จ.อุทัยธานี)

2) ก้น ส่วนท้ายโค้งมนสมส่วน องศาลาดเอียงลงทางหางดูพอดี เรียก
ก้นมะนาวตัด คือโค้ง มนรับกันดีทั้งด้านบนและล่าง

สะโพก หางและขาหลังที่ดี

ท้ายกลมมนเหมือนลูกมะนาวตัด

รูปที่ 6.14 สะโพกและส่วนท้าย

3) หาง ควายงามโคนหางต้องใหญ่ ได้สัดส่วน เข้ารูปปิดกันมิดชิด ข้อ
หางถี่ หางยาวเลยข้อพับเท้าหลัง ปลายหางเป็นพวงสวยงาม ปราชญ์ส่วนใหญ่มีความเห็นว่าควายที่
มีโคนหางใหญ่เต็มเบ้า และหางที่ใหญ่ยาวนี้ จะเป็นควายที่โตเร็ว เลี้ยงง่าย

ควายที่เหง้าหางไม่เต็ม มีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น ขี้อัดฟด หางหลมกล้องหรือหลมก้อง และ
ควายที่มีหางสั้น ถึงส่วนอื่นจะดีอย่างไรก็ดูไม่งาม ที่สำคัญคือขนหางต้องไม่เป็นสีขาวด้วย

4) ขาหลัง โคนขาหลังใหญ่ ดูแข็งแรงรับกับสะโพก ตำแหน่งขาหลังได้สัดส่วนกับสะโพก ข้อขาหลังในเพศผู้ จะใหญ่กว่าเพศเมีย ข้อขาคูกลมกลืน ควายไม่งาม คือควายน่องแมว หรือควายกระनोंงถึง เวลาเดินขาหลังบริเวณตั้งแต่ข้อเข่าลงมากกระทบกัน

5) เล็บหรือกีบหลัง มีลักษณะสัณฐานเหมือนเล็บหน้า แต่โดยทั่วไปกีบหลังอาจยาวกว่ากีบหน้าเล็กน้อย และเวลาขึ้นกีบจะตั้ง (ขึ้น โคน) น้อยกว่ากีบหน้า

6) ตุ่มเท้าหรือนิ้วตั้ง อีสานเรียกเล็บน้อย ต้องตรงและเวลาควายขึ้นตรงจะชื้ออกด้านนอกเล็กน้อย และอาจยาวกว่าตุ่มเท้าของขาหน้าเล็กน้อยแต่จะไม่ยาวถึงพื้นเช่นกัน

2.6) ระบบสืบพันธุ์

1) เพศเมีย

(1.1) อวัยวะเพศเมีย ต้องมีสีดำ สมบูรณ์ ใหญ่สมตัว มีสัณฐานเป็นรูป 3 เหลี่ยม (ส่วนบนเป็นฐาน ส่วนล่างคือปลายสามเหลี่ยม) และส่วนปลายไม่หักงอนขึ้น สัณฐานของอวัยวะเพศเมีย ในภาคต่างๆของประเทศ นิยมนำไปเปรียบเทียบกับดอกไม้ ใบไม้ ต่างๆ เช่น เหมือนใบจาน (ต้นทองกวาว), ใบพลู (พลูกินหมาก) ดอกกล้วย (ปลีกล้วย) ใบโพธิ์ ดอกบัว หลวง หรือกีบม้า เป็นต้น

อวัยวะสืบพันธุ์สมบูรณ์ไม่บิดงอ

ห้วนม 4 เต้า ไม่ยาวหรือสั้นเกินไป

รูปที่ 6.15 ระบบสืบพันธุ์เพศเมีย

(1.2) เต้านมและหัวนม ฐานเต้านมไม่กว้างมาก ควายสาวหรือควายที่แห้งนมจะมองแทบไม่เห็น มีหัวนม 4 เต้า วางในตำแหน่งที่ห่างกันพอสมควร หัวนมไม่ใหญ่และยาวเกินไป

2) เพศผู้

(2.1) อัณฑะ ลูกอัณฑะใหญ่สมบูรณ์ และตรงเท่ากันสองข้าง ไม่บิดเบี้ยว ไม่หย่อนยาวมาก ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ควายไทยตามที่กล่าวมาแล้ว ควายที่ลูกอัณฑะบิดมักจะนิสัยดื้อ ไม่เชื่อฟัง ฝึกยาก อาจชนคนเลี้ยง และไม่เหมาะในการใช้ทำเป็นพ่อพันธุ์

(2.2) ลึงค์ ใหญ่ ยาวสมส่วน และชี้ตรงไปข้างหน้า ปลายลึงค์หย่อนเล็กน้อย ประมาณ 1 นิ้ว ถ้าปลายลึงค์หย่อนยาวมาก จะดูไม่งาม

อัณฑะโตสมอดี

ปลายลึงค์ดี

อัณฑะเล็กและบิดงอไม่ดี

รูปที่ 6.16 ระบบสืบพันธุ์เพศผู้

6.2 องค์ความรู้การคัดเลือกควายงาน

การคัดเลือกควายเพื่อใช้งาน ปราชญ์ภูมิปัญญามีหลักการ ดังนี้

1. หน้าตา หัว หู เขา คอ ควายใช้งานดีหน้าค่อนข้างยาว หน้าบาง ไม่น้ำสั้น มีหูเล็กและตั้ง ถ้าหูตกจะแสดงถึงความขี้เกียจ ลักษณะเขา แม้ไม่เกี่ยวกับการใช้งานโดยตรงแต่เกี่ยวกับคนเลี้ยง ดังนั้น ควายงานก็ต้องมีเขางามเหมือนควายงามตามอุดมคติ ยกเว้นหาไม่ได้ก็จำเป็นที่จะใช้

ควายที่มีเขาแบบอื่นๆ ขอให้ใช้งานได้ ลักษณะคอ ต้องเป็นคอปลาหม้อหรือคองูสิงห์ คือคอเป็นรูปสามเหลี่ยม ไม่หนาไม่ยาวมาก เวลาใส่แอกแล้วจะไม่หลุดง่าย

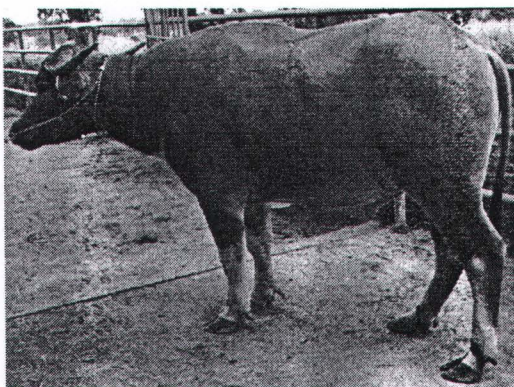
2. อุปนิสัย อารมณ์ นับว่ามีความจำเป็นมากสำหรับควายงาน โดยในอดีตควายที่จะมาฝึกใช้งานจะได้รับการเอาใจใส่ดูแลและสังเกตพฤติกรรมตั้งแต่เล็ก ควายที่มีนิสัยเชื่อง ทำทางฉลาดและเป็นมิตรกับเจ้าของ จึงจะถูกเลือกนำมาฝึกเพื่อใช้งาน

3. ขวัญ ควายใช้งานกับลักษณะขวัญ มีความสำคัญต่อเจ้าของมาก จึงต้องได้รับการตรวจสอบขวัญและตำแหน่งขวัญต่างๆ ควายที่มีขวัญดีตามตำราเท่านั้น จึงจะถูกเลือกมาฝึกใช้งาน

4. โครงสร้างลำตัว ควายงานนิยมที่ลำตัวยาว หน้าอกกว้างเต็ม ไหล่ใหญ่ หลังแบน และกว้าง ปราศญ์เห็นว่าควายทำงานดี ไม่ใช่ควายอ้วน เพราะนอกจากอ้วนแล้ว เวลาทำงานก็จะร้อนเร็ว ทำงานไม่ทน โดยมีภูมิปัญญาเพิ่มเติม ดังนี้

1) ควายที่ลำตัวยาว เรียกควายสองช่วงหรือควายสองท่อน จะเดินดี ทำงานเร็ว (ก้าวแต่ละก้าวจะไถได้ระยะทางมากกว่าควายตัวสั้น)

2) ควายหลาบเสื่อ คือลักษณะตัวบางเหมือนเสื่อ ซึ่งโครงจะจับตำไม่กางออก ควายประเภทนี้จะไม่อ้วนอ้วนทำงานคล่องกว่าควายที่อ้วน และหลังมีลักษณะโก่ง (โค้ง) เล็กน้อย

ลำตัวยาว ไม่อ้วนมาก

ควายงานไม่นิยมตัวสูงใหญ่

รูปที่ 6.17 ส่วนลำตัวควายงาน

5. ขนาดและน้ำหนัก ควายงาน นิยมควายที่ไม่สูงมาก จะแข็งแรง ทนงานหนัก ดีกว่าควายสูง และน้ำหนักไม่มากเกินไป (สอดคล้องกันทุกภาค) ขนาดควายงานส่วนใหญ่จะขึ้นอยู่กับผู้ใช้ เพราะเกี่ยวข้องกับอุปกรณ์ไถ และคราด รวมถึงกำลังของผู้บังคับใช้งานด้วย

6. ทำทางการยีน การยีนอาจไม่สง่าเหมือนควายงามตามอุดมคติ แต่ควายงานจะเน้นลักษณะการเดินเป็นสำคัญ โดยจะเน้นการคัดเลือกควายที่เดินเร็ว เดินคล่องแคล่ว และช่วงก้าวเดินรอยเท้าหลัง ต้องก้าวเล็กรอยเท้าหน้า นอกจากนี้ยังมีปัญหาในการคัดเลือก ดังนี้

- 1) ควายงานต้องเดินยก เดินดี
- 2) ทำทางแคล่วคล่อง เวลาขึ้นห้วยก เวลาเดินขามไม่เก
- 3) ควายที่จะเดินดี ใช้งานดี เวลาเลี้ยงจะไม่ชอบอยู่หลังเพื่อน
- 4) เวลาก้าวเดินรอยเท้าหลังไม่ย่ำลงตรงรอยเท้าหน้า ทำให้ได้ระยะไม่ไกลในเวลาเท่ากัน
- 5) ขายาว ก้าวยาว เดินตรง เวลาเดินขามไม่เบียดหรือเสียดสีกัน

7. สี/ลักษณะขน/ลักษณะหนัง ลักษณะทั่วไปถ้าเลือกได้ก็จะเลือกเหมือนควายงาม โดยมีภูมิปัญญาเพิ่มเติม คือ

- 1) บางแห่งเชื่อว่าสีเทา ใช้งานดี ไม่พยศ ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับการทนร้อน เพราะโดยลักษณะสีของหนังหรือขนที่จางกว่า ทำให้ดูดกลืนรังสีความร้อนได้น้อยกว่าสีดำเข้ม แต่ปราชญ์ที่จังหวัดสุรินทร์กล่าวว่าควายสีดำจะแข็งแรงกว่าควายสีอื่นๆ
- 2) หนังหนา พุงปลากด ใช้งานไม่ดี (ลักษณะควายตัวสั้น)
- 3) ควายขนสั้น ใช้งานดีกว่าขนยาว ถ้าเป็นควายขนค่าง (ลิง ค่าง บ่าง ะนี) คือ มีขนที่ขาว เส้นขนอ่อน จะเป็นควายที่ไม่ทนแดด ร้อนง่ายไม่อดทน
- 4) ขนเรียบ เส้นใหญ่พอดี
- 5) ควายที่ผิวหนังบางและอ่อนนุ่ม ส่อลักษณะว่าอ่อนส่อนง่าย

8. จมูก ปราชญ์ชาวบ้านทุกภาคให้ข้อมูลภูมิปัญญาตรงกัน คือ ควายใช้งานดี ไม่ใช่ควายที่จมูกใหญ่ แต่ควายที่ทำงานดี อดทน และไม่หอบง่าย คือ จมูกจะต้องไม่ใหญ่เกินไป จมูกมีลักษณะแบน ในขณะที่จมูกกลมใหญ่จะไม่ทนแดด และหอบเร็ว

9. ขา ใหญ่ ดูกระดูกแข็งแรงทั้งขาหน้าและขาหลัง ขาไม่สั้นเกินไป ขาหน้าตรง ขาหลังงอเล็กน้อย (เรียกว่าขาขอ) ควายงานขาหลังจะไม่งาม ถ้าจะยาว เดินเร็ว ได้งานมาก ส่วนขา กะनोंงถึง หรือกะनोंงแมว เวลาเดินขาหลังจะกระทบ เสียคตสีกัน ไม่ดี และไม่มีใครนิยมใช้ควายที่ ขากระดูก หรือควายขาทกมาฝึกใช้งาน

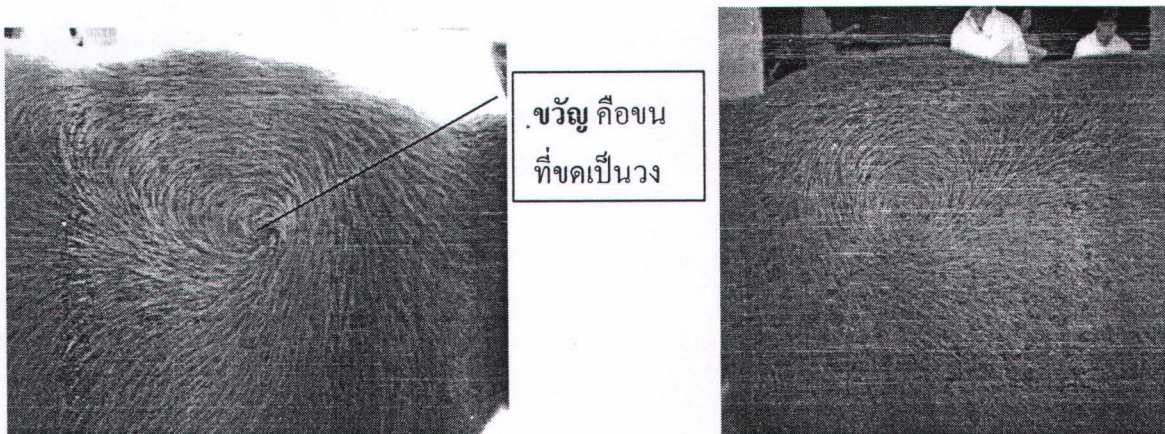
10. เล็บเท้า (กีบ) เล็บเท้าหน้ากลมโต ยื่นกีบตั้งตรง เรียก เล็บย่องหรือเล็บหยั่ง (ตั้ง) ข้อเท้าดูแข็งแรง เล็บหลังไม่เก อุ้งกีบต้องใหญ่ เวลาไถนาขาจะไม่จมโคลน (แต่เวลาเดินบน พื้นดินเรียบ จะเดินช้ากว่าควายกีบเล็ก) กีบไม่มีรอยแตก ถ้าเล็บยาว เบะเหมือนดินเปิด หรือกำมปู จะชอบเจ็บเท้า เดินไม่ดี ไม่เกาะดิน

11. หาง นิยมควายหางเต็มเบ้า หางยาวและขนหางยาว ซึ่งจะใช้ไถ่แมลงได้ดี โดยเฉพาะการทำงานในช่วงเช้าและเย็น ควายจะถูกรบกวนด้วยเห็บ รื่น ตลอดเวลา โดยไม่ค่อย พบเกษตรกรใช้ควายที่ขนหางสีขาวมาฝึกหัดใช้เป็นควายงาน

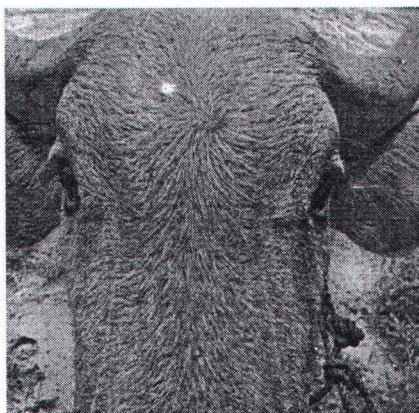
12. อวัยวะเพศ ผู้เมีย ควายงานเพศเมีย คัดเลือกตามลักษณะควายแม่พันธุ์ ส่วน ควายเพศผู้ก็จะดูลักษณะต้องห้ามหรือลักษณะที่เป็นกาลกิณีที่เกี่ยวข้อง เช่น ควายลูกอันทะบิต หรือ มีปลายลึงค์ดำ ก็ไม่นิยมนำมาฝึกใช้งาน เนื่องจากจะเป็นควายคือ พยศ

6.3 องค์ความรู้เรื่องขวัญควาย

ขวัญ เป็นลักษณะของขนบนร่างกายที่ขดเป็นวง อาจเวียนซ้ายหรือเวียนขวา ซึ่งเป็น ลักษณะทั่วไปของควายไทย ปรากฏบางท่านระบุว่าขวัญดีจะเวียนขวา(ประทักษิณ) โดยควายจะมี ขวัญตามร่างกายตั้งแต่ 1-9 แห่ง อยู่ในตำแหน่งที่แตกต่างกัน จึงใช้ขวัญเป็นเครื่องหมายของควายแต่ละตัวได้ ซึ่งเดิมมีการใช้ขวัญเป็นเครื่องหมายกำหนดรูปพรรณประจำตัวควาย ซึ่งจากการ ประเมินลักษณะ

ขวัณ คือขน
ที่ขดเป็นวง

ขวัณทำนังจาหรือขวัณเลขหนึ่ง

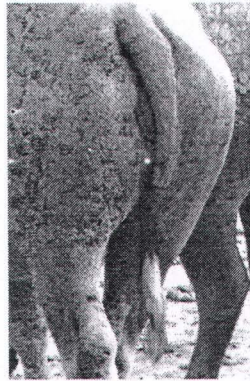
(เชื่อว่า เจริญค้าขายดี)

รูปที่ 6.18 ขวัณแบบต่างๆ ในควาย

ภายนอก ได้ทำการสำรวจตำแหน่งขวัณควายแบบคร่าวๆ พบว่าตำแหน่งขวัณจะพบมากบริเวณใบหน้าตรงบริเวณหน้าผากเกือบทุกตัว และบริเวณไหล่หน้าก็จะมีเป็นส่วนใหญ่ ควายงามที่สมบูรณ์พร้อมจริงๆ ปราชญ์ภูมิปัญญาไทยทั้งหลาย เชื่อว่าจะต้องมีขวัณดีประกอบ ซึ่งขวัณที่ดีเป็นมงคล จะช่วยส่งเสริมให้ควายมีความงามสง่า ถูกตาต้องใจของผู้คน และขายได้ราคาสูงกว่าควายทั่วไป

6.4 องค์ความรู้เกี่ยวกับลักษณะอัปมงคลหรือลักษณะต้องห้าม

นอกจากลักษณะขั้วที่ดีแล้ว ก็จะมีการดูลักษณะที่เป็นกาลกิณี คือไม่เป็นมงคล ซึ่งจะทำให้ส่งผลเสียต่อเจ้าของ ซึ่งปราชญ์ชาวบ้านระบุว่าลักษณะกาลกิณี ได้แก่ กระดุกหลอด(กระดุกที่โครงซี่สุดท้ายสั้นไม่สมบูรณ์) ขนหางขาว นอนกรน นอนคราง เป็นต้น

รูปที่ 6.19 ขนหางสีขาวไม่ดี